

Др Борис Беговић*

Димић, Љубодраг и Никола Жутић. 2017. *Алојзије Степинац – држава, црква, надбискуп (1934–1941)*. Београд: Филип Вишњић, 455.

За неке је светац, за неке – злочинац. За једне је јунак пред комунистичким судом, за друге – духовни покровитељ усташког геноцида над Србима. За врсне историчаре, попут Љубодрага Димића и Николе Жутића, Алојзије Степинац је историјска личност и појава која, како пишу, „мора бити објашњења својим временом“ (стр. 7). Али аутори књиге већ на самом њеном почетку јасно стављају до знања да је „Историјско, друштвено, политичко, верско и културно окружење у којем појединац оставља свој историјски траг увек изазов, али оно није неизбежност, није судбина, већ само наметнута могућност која се може прихватити или, уз одређену цену, одбаци-ти“ (стр. 9). То је књига, пре свега, о окружењу у којем је Алојзије Степинац доносио одлуке, али и о томе какав је он човек био и какве је одлуке тај човек донео. Стога је и највећи број поглавља, од укупно 17, посвећено том окружењу, сагледаном од почетка XX века, па закључно са априлом 1941. године, са формирањем Независне Државе Хрватске и доношењем злогласних законских одредаба, попут оне за одбрану народа и државе. У та, окружењу посвећена поглавља, вешто су уткана она о самом Алојзију Степинцу, о његовој младости, одрастању, васпитању, вредносним судовима и одлукама које је доносио. Одлукама о чињењу и нечињењу. За које је, заједно са оним каснијима, ратним и поратним, на послератном суђењу одлучно рекао: „Моја савјест је чиста.“

Окружење у коме је Алојзије Степинац доносио одлуке почиње да се формира, како наводе аутори, крајем XIX века, у доба када чак и најконзервативније европске земље, попут Аустроугарске монархије, потресају бројне, никад раније виђене промене: секуларизација друштва, продор либерализма, јачање отпора традицији конзервати-

* Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, begovic@ius.bg.ac.rs.

визма, увођење политичких слобода и стидљиво увођење демократије, освајање грађанских слобода, попут слободе штампе, започињање јавне дебате о мноштву друштвених питања итд. Укратко, све је мања улога цркве у друштву и, тиме, све је мања моћ коју поседује. На то је папа Леон XIII 1900. годину прогласио за годину коју ће сви католички народи обележити манифестацијама оданости вери. Хрватски католици су то знали да учине – лета те године организују Први хрватски католички конгрес. Тај конгрес сложено гласа и доноси резолуције, које нису ништа друго до програми клерикализације друштва и обрачуна са бројним пошастима његове секуларизације, попут „отровног духа безвјерске штампе“. Аутори скрећу пажњу на то да врхунац конгреса представља говор Јосипа Штадлера, бискупа врхбосанског, за кога нема дилеме: „Ми смо Хрвати и католици, и то хоћемо да будемо.“ Појам хрватства се спаја са римокатоличком црквеном организацијом – хрватско родољубље добија јасну верску, римокатоличку димензију. Аутори указују на то да је римокатолички клерикализам тог времена карактерисао „страх од либералне државе засноване на демократским начелима и склоне верској толеранцији,¹ неприхватање идеала о јединству југословенских народа, уочљива нетрпељивост према свему новом... и изражена резервисаност према могућности да [католици] егзистирају изван граница католичке државе, а посебно у држави у којој постоји православна већина становништва“ (стр. 26).

Програм клерикализације хрватског друштва врло се добро, наглашавају аутори, уклапа у политичке програме Еугена Кватерника и Анте Старчевића, хрватских праваша, које на почетку XX века баштине Јосип Франк и његова Чиста странка права. Њихови политички програми се заснивају на идеји хрватског државног права, а то право се простире свуда где су Хрвати. Одатле следи и коначни циљ таквог програма: „захтев да буде формирана целовита Хрватска у етничким и државно-историјским границама; да та држава буде етнички чиста Хрватска; да то буде римокатоличка Хрватска“ (стр. 39). Да не би било забуне: „Река Дрина била је у тим плановима гранична међа католичког Запада и православног Истока“ (стр. 40). Међутим, док је Дрина била „државна“ граница, она није спутавала духовно југословенство Јосипа Јураја Штросмајера, које се сводило на непоколебљиви мисионарски рад са циљем проверивања свих

¹ Одбојност према верској толеранцији хрватских католика не чуди, будући да је јасно исказује поглавар њихове цркве. Папа Пије X у писму француском епископату 1910. године наводи: „Самим тим што се успоставља слобода свих вјера без разлике, брка се истина са заблудом и постављају се у исти ред са светом и чистом невјестом Кростом (Римокатоличка црква – прим. приказивача) херетичке секте (православне цркве – прим. приказивача), па чак и подла лаж жидовска“ (стр. 26, фн. 32).

православних јужних Словена, укључујући и оне источно од Дрине, у католике.²

Оба та програма, духовни и световни, убрзо су се, како наводе аутори, суочила са новим изазовом: јединственом државом јужнословенских народа, и то са православним Србином као монархом. А та нова држава била је изузетно хетерогена: етнички, конфесионално, економски, социјално и политички, не само у погледу политичких традиција и опредељења, него и у погледу наслеђених политичких институција и начина на који су се доносиле политичке одлуке. Веома брзо се успоставила подела на Исток и на Запад. Да ли је то била подела на заостали, лењи и „бизантски“ Исток, у чијем друштвеном, а нарочито политичком животу доминирају дволичност и вероломство, и модерни, марљиви и „еуропски“ Запад, чијим јавним и политичким животом доминирају искрени и часни људи од речи? Та подела је веома драга хрватској политичкој пропаганди тог и не само тог времена и један је од основних налаза хрватске родољубиве историографије, чији утицај није занемарљив у савременој српској историографији. Насупрот томе, аутори аргументовано показују да подела није ишла том линијом. Напротив, једна од основних подела била је она између политичких идеја либералне, секуларизоване и демократске, верски толерантне државе, идеја заснованих, пре свега, на идејама француских просветитеља, идеја које је заступала већина српске политичке елите, с једне стране, и идеја клерикалне, нелибералне државе, државе у којој не само да држава и црква нису раздвојене него су срасле, државе у којој верска толеранција није пожељна већ апсолутни примат треба да има католичанство и у којој ће Римокатоличка црква имати уплив у решавање свих оних световних питања за које је заинтересована – визија коју, додуше, није подржавала баш целокупна хрватска политичка елита – с друге стране. Двојна монархија јесте пропала, али је њен клерикални дух, очигледно, наставио да живи.

Није подела на секуларни Исток и клерикални Запад била једина подела у оквиру дозлабога хетерогене државе јужнословенских народа. Међутим, та је подела, показују аутори, изузетно значајна за разумевање тог времена, контекста у коме се Алојзије Степинац успео до надбискупа загребачког, до првог човека Римокатоличке цркве у Хрватској, и у коме је као надбискуп деловао, бирајући између различитих путева који су му стајали на располагању. А то је време политичких, у доброј мери идеолошких сукоба, а њихова основа била су, образлажу аутори, неслагања о положају (католичке)

² Јосип Ј. Штросмајер у писму из 1886. године упућеном папском нунцију у Бечу Серафину Ванутелију наводи: „Хрвати католици [су] од Бога предодређени да као квасац цјелокупно тијесто јужних Словена прожмемо и мало по мало га к светом јединству Католичке цркве приведемо“ (стр. 43, фн. 3).

цркве у друштву, њеном упливу у јавни живот, пре свега у области просвете и културе, али и неслагања у погледу основних уставних решења, као и разлика у схватању слободе вере и њене везе са слободом савести. Дакле, како наводе аутори, „праву појединца да верује у шта жели и да о Богу мисли шта хоће, чиме је, по мишљењу клерикалаца, допуштена лаицизација друштва“ (стр. 84). Аутори детаљно разматрају како се у Видовданском уставу решава положај верских заједница и оцењују да су „Доношење чланова Устава који нису одговарали Римокатоличкој цркви клерикалци тумачили као насртај православља и либерализма на католицизам“ (стр. 85).

То је време у коме делује Католичка акција, покрет који је обнародовао папа Пије XI крајем 1922. године, а који у Хрватској на својим плећима носили „Хрватски орловски савез“ и организација „Криж“, чији су припадници себе маштовито називали крижарима, који ће, према речима хрватских бискупа, „у свом налету победоносно крочити остварењу великих нацрта нове, младе и божије Хрватске, у којој ће имати реч само Бог и Хрвати“ (стр. 139). То је, такође, време у коме се воде рововске политичке борбе поводом закона о образовању и његових решења која се односе на уплив цркве у просветне послове. То и је време дуготрајних, мучних и, испоставило се, неуспешних преговора о склапању конкордата, којем аутори посвећују велику пажњу, у којима се, према њиховом мишљењу, испоставило да није политички изводљиво да се у мултиконфесионалној заједници у којој постоје елементарне политичке слободе једна верска заједница ставља изнад свих других.

То је време у којему је Алојзије Степинац доносио кључне одлуке. И његово чињење или нечињење у том времену одредило га је као историјску личност и створило основу за његово делање у временима која су тек следила. Какав је то био човек? На основу чињеница које су изнели аутори, читалац може закључити да је био слаб, неодлучан човек, невелике храбрости, а свакако без икакве харизме, без елементарне способности комуникације са људима. Човек који је верни поданик и немилосрдни надређени. Човек васпитан на језуитском колегијуму Германикуму, па можда стога неупитан у погледу католичке духовне и моралне супериорности, а тиме и непријемчив за сваку идеју верске толеранције и слободе. Сасвим природно, када смо ми увек у праву, а у праву смо зато што смо супериорни, а супериорни смо зато што смо католици, они други су, уколико се не слажу са нама, увек – грешни.

Можда се карактер Алојзија Степинца најбоље може сагледати из његове кратке и изузетно неуспешне каријера као жупника. Како пишу аутори, именован је, 1932. године, за жупника у Самобору, али га жупљани нису прихватили, па ту дужност није дуго обављао. На-

редне године се то у још израженијем облику поновило и жупи Св. Ивана Зелине, где мештани нису хтели да пусте свог новог жупника у цркву. Нису помогле ни Степинчеве претње канонским казнама жупљанима, па је убрзо повучен са тог места. Ништа од тога није заборавио и само годину дана касније, када је већ био постављен за надбискупа-коадјутора, посетио је ту жупу да би им рекао да им све опрашта. На томе се није задржао: „Али иако опраштам све, што је било, нагласујем посебице да сам тражио и да ћу увијек тражити послушност поглаварима и нећу допустити, да итко дира у црквену сетгу [дисциплину – прим. приказивача]“ (стр. 161 –162). Управо тај детаљ уверљиво сведочи о Степинчевом карактеру: осветољубив, ускогруд и дволичан мали човек, који снагом личног ауторитета није успео да у било шта убеди жупљане, долази, пошто је постао надбискуп-коадјутор, у ту малену жупу да се освети и да им покаже колика је он постао власт, да им наново прети, сада са надбискупског положаја, а све говорећи о праштању.

Оправдано је, имајући све то у виду, поставити питање: како то да је Алојзије Степинац уопште постао надбискуп? У католичким круговима у Хрватској још се тада, наводе аутори, говорило да је исувише млад, да у свом послу није имао много искуства, а судећи по жупским епизодама, ни пажње вредних резултата. Како то да је за адмирала постављен неко ко није успео да командује ни маленим бродом? Одговор треба потражити у 1928. години, у којој је, како наводе аутори, започела реализација идеје тадашњег, већ остарелог надбискупа загребачког, Антуна Бауера, првог човека Католичке цркве у Хрватској, да за живота себи изабере наследника. А о наследнику су се питали Хрватска бискупска конференција, Ватикан, али и световне власти у Београду, пре свих тадашњи југословенски монарх. Док је један кандидат одговарао једнима, други су га одбацивали и обрнуто – једни су одбацивали кандидата који је одговарао другима. Компромис је постигнут шест година касније, и то тако што је надбискуп-коадјутор постао човек са само три и по године свештеничког рада – Алојзије Степинац. Како је то папском нунцију обрложио надбискуп Бауер, онај који га је предложио: „Ево, то вам је бијели, неисписани лист, томе не може нитко ништа приговорити“ (стр. 10).

Метафора неисписаног листа је прилично јасна. Уочавају је аутори, када наводе извештај из тог времена: „...човијек којег су језуитски одгојитељи сварили и испекли до максимума, а без власти-те иницијативе, без личности и без свијести али с много припремности да буде својим надлежнима слијепо покоран, да повјерени посао повуче с великим жаром фанатизма. Човијек поврх тога с мањкавим знањем, па и оним теолошким. Управо зато тај и такав човијек треба трајно вође, учитеље и менторе“ (стр. 168).

Формат тог „неисписаног“ листа, међутим, веома је добро одређен. Одређен је клерикалним програмом заснованим на одлукама Првог хрватског католичког конгреса из 1900. године. Одређен је програмом Католичке акције и достигнућима свих организација које су га тако здушно спроводиле. Одређен је лагано модификованим и понешто радикализованим деветнаестовековним политичким програмима Кватерника и Старчевића, заснованим на идеји хрватског државног права на свим подручјима на којима живе Хрвати, независно од тога да ли на њима живе и неки други народи. И маргине тог листа јасно су дефинисане. Степинчевом ускогрудошћу, верском и људском нетолеранцијом, његовим фанатизмом и осветољубивошћу, па макар према непокорним жупљанима. А каква је тек нетолеранција према православцима и Јеврејима.³

И управо та комбинација Бауеровог неисписаног листа и његовог формата, додуше ни маргине не треба заборавити, наводи читаоца на помисао да је Алојзије Степинац једноставно само шраф у једном великом, добро подмазаном механизму. Да је формат тог листа програм који лети у режиму аутопилота и да је за његов успешан долазак на одредиште, а то је независна Хрватска као *civitas dei*, свеједно ко седи на пилотском месту. Једино је битно да тај пилот никако, због своје савести, људске ширине, верске толеранције или милосрђа, не искључи аутопилот и преузме контролу у своје руке. Они који су поставили Алојзија Степинца на место надбискупа загребачког од њега то никако нису очекивали. А он је потпуно оправдао њихова очекивања. Наравно, метафора аутопилота не значи да је пилот тог злокобног авиона ослобођен одговорности. Не само да је својом слободном вољом сео на пилотско место, него му није пало на памет да искључи тај кобни механизам.

Два су увида кључна за разумевање понашања Алојзија Степинца на месту пилота. Један се заснива на његовом дневничком запису (17. јануар 1940): „Најидеалније би било да се Срби врате вјери својих отаца, то јест да пригну главе пред намјесником Христом – Светим Оцем“ (стр. 358). Тај исказ читалац треба да посматра у светлости тезе да Срба нема западно од Дрине, да су сви православни на том подручју у ствари Хрвати, који су, под турским притиском, превођени у православље, што је довело до уласка „Српске

³ Примера ради, у свом дневнику Алојзије Степинац пише (12. октобра 1936) да југословенском државом влада „масонерија, односно Жидови, јер је масонерија њихово оружје“, напомињући да „ни Југославија неће имати мира док се не ријеша овог проклетог сјемена масонског, које се попут шишмиша скрива и из бусје удара Св. цркву католичку најјаче упориште народа и домовине и моралног поретка“ (стр. 370). А о православљу пише да је „шизма [православље – прим. приказивача] највеће проклетство Европе... Ту нема морала, нема начела, нема истине, нема правде, нема поштења“ (стр. 399).

православне цркве у хрватски простор“ (стр. 328).⁴ Када се та теза стави у контекст генезе расних теорија на којима се заснивало законодавство Независне Државе Хрватске (Bartulin 2014; Мирковић 2016, 45–74), онда се да закључити да је Алојзије Степинац прихватио злокобну поделу на Србијанце (расни талог, по једном од водећих расних идеолога НДХ), који живе источно од Дрине, и људе који се привремено називају Срби, а у ствари су турском присилом покрштени Хрвати, које само треба вратити у „вјеру њихових отаца“. На страну уверљивост тезе да су Османлије католике проверивали у православље, а не у ислам, бечка девентаестовековна подела на Србе и Србијанце, при чему постоји пресек скупа, делује као бенигна пошалица у односу на ту злокобну тезу, која је и била основа за присилно покрштавање Срба у НДХ.

А злокобност те Степинчеве тезе само се појачава записом из његовог дневника унесеном у августу 1940. године, на који указују аутори: „Из свега се види да се Срби нису ни за тренутак опаметили и да ће на концу изгубити све... А ради свог неморала и изопачености... друго нису ни заслужили“ (стр. 358). У тој белешци су јасни Степинчеви светоназори. Они који се разликују, они који имају друге интерес, они који мисле другојачије, они којима се с нама не слажу – они су неморални и изопачени и стога, наравно, треба да изгубе све. Нема у Степинчевом срцу милосрђа за оне који се са њим и његовима не слажу.

Други увид односи се на Степинчеве јавно изречене речи – поздравни говор принцу Павлу средином јануара 1940. Године, у коме је, како наводе аутори, алузијама додуше, истакао да је ауторитет Католичке цркве која служи Богу изнад световне власти и да свако презирање „његових заповеди, прелажењем компетенције и дирањем у туђа права, права цркве или права народа... значи за сваког носиоца власти сјећи властиту грану на којој се држи, рушити му темељ који носи властиту му престо“ (стр. 356). Аутори, с правом наводе да је: „ово била [не само] увреда кнеза намесника, већ и омаловажавање државе... узурпирање права да се у верски мешовитој држави ауторитарно говори у божје име“ (стр. 356). Засновано на том увиду аутора, читалац не може да не примети шта је неминовни резултат клерикализма, не само католичког и не само у Хрватској тог времена: захтев за политичким утицајем, за слободом политичког одлучивања, без икакве политичке одговорности. Када се политички дела, онда црква није изнад световне власти, није изнад политике, већ је дубоко заглибљена у њу, наравно „служећи Богу“, али када се постави

⁴ Аутори се позивају на радове објављене у *Katoličkom tjedniku* бр. 10 од 8. марта 1938. Наведене тезе су разрађене на скупу клерикалаца одржаном 1939. године на Свеучилишту у Загребу.

питање полагања рачуна и одговорности, онда је она изнад политике – она је божанска.

Књига се завршава разматрањима догађаја из априла 1941. године и Степинчевог учествовања у њима. Званичним сусретом са поглавником већ основане Независне Државе Хрватске 27. априла те године и дневничком белешком у којој се наводи: „рекао је [поглавник – прим. приказивача] да неће бити толерантан према српско-православној цркви, јер то за њега није црква него политичка организација“ (стр. 406). А већ дан касније надбискуп загребачки је, како наводе аутори, посланицом позвао клер на „узвишени рад око чувања и унапређења Независне Државе Хрватске“, нагласивши да „добро познаје вођство усташког покрета“ (стр. 408). Аутори опором констатују да то није било изненађење. Није ни читаоцу коме су у књизи понудили обиље доказа о карактеру личности Алојзија Степинца и природи покрета коме је припадао, а у одређеној мери и руководио.

Књига Љубодрага Димића и Николе Жутића пажње је вредан историографски подухват. Писана је јасним, језгровитим стилем, заснована је на обиљу примарних и секундарних историјских извора, а читаоцу нуди не само јасне, недвосмислене и добро образложене закључке него и обиље материјала за накнадна размишљања – о историјској личности Алојзија Степинца и његовом времену, али и, генерално, о феноменима нетолеранције, искључивости и бескрупулозности, на које нико нема монопол. У време објављивања ове књиге још увек није извесно да ли ће, за католике блажени, Алојзије Степинац бити канонизован. За оне који једног дана буду доносили ту одлуку налази ове књиге, допадало се то њима или не, биће незаобилазни. Да им „савјест“ заиста буде чиста!

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Bartulin, Nevenko. 2014. *The Racial Idea in the Independent State of Croatia: Origins and Theory*. Leiden and Boston: Brill.
- Мирковић, Зоран. 2016. Расно законодавство у Независној Држави Хрватској. 45–74 у *Правни поредак Независне Државе Хрватске*, ур. Борис Беговић, Зоран Мирковић. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду. (Mirković, Zoran. 2016. Rasno zakonodavstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 45–74 u *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, ur. Boris Begović, Zoran Mirković. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.)